

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

Élőképek a 19. századi Erdély színpadjain

A kutatás tudományos háttere, előzményei

Az élőképek és illuminációk jelenségére gyermekszínházra irányuló kutatásaim során figyeltem fel az elmúlt évek során. A bécsi születésű Felix Berner színházigazgató 18. századi gyermektársulatának zsebkönyvében például több helyen is olvashatunk arról, hogy a társulat – az előkelő nézők iránti tisztelete vagy a fellépéseket engedélyező városi tanács iránti hálája jeleként – ún. dedikációt adott elő, amelyre nemegyszer „illumináció” kíséretében került sor.¹ *Éltrekelő (élő)képek a 19. századi kolozsvári színpadról. Mimisch, Plastisch, Declamatorisch, Comisch, Estvéli időtöltés néhány tableau-ban* címen 2007 szeptemberében a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem Boldog Özséb színjátszókörének tagjaival élőképek színreállításával próbálkoztam, amelynek Medgyesy S. Norbert művészettörténeti speciális kollégiuma adott helyet, s amelynek alapját kolozsvári színlapokról származó élőképleírások képezték. A kérdés interkulturális vonatkozásairól, a magyar és német szakirodalom fogalmi különbségeiről *Illumination als Theatererlebnis im deutschsprachigen Raum des 18. Jahrhunderts* (Az illuminációk színházi élménye a 18. századi német nyelvterületen) címmel ugyanakkor a Germanisták II. Partiumi Nemzetközi Tanácskozásán tartottam tudományos előadást 2008. februárjában Nagyváradon.

A téma nemzetközi viszonylatban számottevő szakirodalommal rendelkezik,² a magyar kutatók viszont csak sporadikusan, legfeljebb résztanulmányok keretében értekeznek a kérdéstről.³

A Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával 2012 áprilisában *Élőképek, illuminációk, látványelemek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain* címmel végeztem kutatómunkát Budapesten; a budapesti forráskutatás irányának kialakítását elsősorban Kilián István segítette, akinek jelen, a forráskutatás első eredményeit bemutató tanulmányomban szeretnék köszönetet mondani szakmai támogatásáért.

¹ Vö. Franz Xaver GARNIER, *Nachricht von der im Jahre 1758. von Herrn Felix Berner errichteten jungen Schauspieler-Gesellschaft, von den bis jetzt gethanenen Reisen, von der Aufnahme und dem Zuwachse derselben, einigen Anhängen, und vielen am Ende beigefügten Silhouettes von Schauspielern und Schauspielerinnen dieser Gesellschaft, mit Bewilligung und Beitrag des Herrn Berner. Verfasst von F. X. GARNIER, einem Zögling desselben im Jahr 1786, Wien, Johann Joseph Jahn, 1786.*

² Vö. Elisabeth GROßEGGER, *Theater, Feste, Feiern zur Zeit Maria Theresias 1742–1776*, Wien, 1987.; Birgit JOOS, *Lebende Bilder. Körperliche Nachahmung von Kunstwerken in der Goethezeit*, Berlin, 1999.

³ L. János-Szatmári Szabolcs *Élőképek a régi magyar színpadon* című írását (Symbolon, 2005/2, 119–124.), illetve Czibula Katalin *Feuerwerke, Illuminationen und deren diverse Funktionen im Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert* című, megjelenés előtt álló tanulmányát.

Az élőkép – meghatározási kísérletek

Az élőképek kisebb-nagyobb embercsoportok cselekményt, történést kifejező, programszerűen komponált pózokba történő beállásai. Az élőképeknek régi hagyománya van Európában, a késő középkor, a reneszánsz és a barokk kedvelt látványosságai voltak.

A Schöpflin-féle 1929-es színházi lexikon⁴ az élőképről az 'élőkép', 'ábrázolat', 'némázat', 'némajáték' és 'tableau' szócikk keretében értekezik.

Az élőkép Schöpflin szerint „voltaképpen képzőművészeti alkotások élő emberek által való bemutatása, de ma már az önálló csoportozatokat is É.-nek nevezzük.”⁵ Schöpflin itt gyakorlatilag megkülönbözteti egymástól az élőkép képzőművészeti, illetve egyéb művészeti (például színházi!) kontextusban megvalósuló változatait, rámutatva, hogy ez utóbbi historikusan főleg a biedermeier színpadán játszott szerepet, illetve a kortárs (tehát 19. század eleji) színművészet terén elsősorban a műkedvelő előadások és revüdarabok sajátja, azok kedvelt befejezéseként.⁶ Megjegyzendő, hogy az élőkép a 17. századi barokk udvari és a 18. századi felvilágosodás polgári jellegű színpadának zárójeleneteiben is hasonlóképpen kedvelt volt, mégpedig az előadás végén megvalósuló érényapoteózisok tablószerű kifejezéseként.

A 'tableau' szócikkben (amely a fogalom elődjeként az 'ábrázolat' megnevezést tartja számon) a szerző fel is hívja rá a figyelmet, hogy a „régii színpadokon” az élőképek „a felvonásvégeket tették hatásossá”, mégpedig görögtűz kíséretében.⁷ A szócikk a magyar színház történetéből szenvedélyes tablórendezőket is megidéz, így Fánicsy Lajost, Komlóssy Ferencet, a későbbiek közül pedig Molnár Györgyöt, illetve Krecsányi Ignácot.⁸ A 19. század hatvanas éveiről Schöpflin azt írja, hogy „a felvonások elején vagy végén színészek eleven csoportozatokat mutattak be. Többnyire hazafias jelenetek voltak ezek. Később így is mondták: *némakép* és *némázat*.”⁹ A némázatról a lexikoníró megjegyzi, hogy „a régii színészek idején a némaképlet kifejezése”¹⁰ volt.

A magyar színháztörténet tudomásom szerint első, grafikailag is rögzített (!) élőképsorozatról Kilián István értekezett részletesen *Rézmetszetek Eperjesről és Bártfáról 1651-ből* című tanulmányában, megállapítva, hogy az általa vizsgált 11 színpadkép voltaképpen az 1651-es eperjesi vízkereszti játék jeleneteinek elején bemutatott élőképeket ábrázolja.¹¹

⁴ SCHÖPFLIN Aladár (szerk.), *Magyar színművészeti lexikon: A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája*, Bp., Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. 1–4. kötet 1929–1931.

⁵ SCHÖPFLIN, *i. m.*, 1. kötet, 404.

⁶ *Vö. Uo.*

⁷ *Uo.* 4. kötet, 325.

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.* 1. kötet, 25.

¹⁰ *Uo.* 3. kötet, 336.

¹¹ Vö. KILIÁN István, *Rézmetszetek Eperjesről és Bártfáról 1651-ből* = KECSKEMÉTI GÁBOR – TASI Réka (szerk.), *Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011, 258.

Eddigi kutatómunkám során a 18. század végének és a 19. század elejének (1790–1830-as évek) kolozsvári színlapanyagával foglalkoztam behatóbban. A korabeli Kolozsvárhoz kapcsolódó színlapok feltárása egy átfogóbb kutatási program részét képezi, amelynek első rész célja a korszakból fennmaradt teljes színlapkorpusz tematikus átvizsgálása és leírása.

A kolozsvári magyar színpadhoz kapcsolódó színlapanyag 1803-mal kezdődően őrzött meg élőképleírásokat. Az 1803-as példa újévhez kapcsolódik (Vö. Példatár, 1. szám) s a január 1-jei Kotzebue-előadást követően (*A helytelen szemérmesség* című előadásról van szó) „a Ditső Magyar Nemzetnek Tiszteletére” került rá sor. Feltűnő, hogy az élőképet „Kar ének” előzi meg, ezt követően a leírás szerint az illumináció keretében két gyermekszínész, Kótsi Katica és Ernyi Antónia múzsákként (Melpoméne és Thália alakjában) léptek színre. Az élőkép tehát zene, fény és mozgás egységeként valósult meg.

Mindkét következő példánk gróf Bánffy György erdélyi gubernátor nevéhez kapcsolódik: 1806-ban a gubernátor névnapján (Vö. Példatár, 2. szám), 1810-ben pedig születésnapjának alkalmából (Vö. Példatár, 3. szám) készült a kolozsvári társulat élőképpel. Mindkét esetben alkalmi látványosságról van szó, amely a főúri és a polgári, hivatalos színjátszás érintkezését, jobban mondva a főúri színjátszási hagyományoknak a polgári színjátszás közegeiben való erdélyi továbbélését bizonyítja.

Az 1806-os „Illuminatio” szövegekörnyezetét két verses karének és egy szónoklat képezik, amelyek szövegét – az iskolai színjátszás hagyományát követően – a színlap ugyancsak rögzítette. A két karének voltaképpen ódaszerű jókívánság, az ünnepeltet dicsőítő ének, szövegük mondanivalója („... hazánk’ gyámolának/Légyen ez Nap szentelve/Az Igazság barátjának/Örök oszlop emelve”) összecseng mind a szónoklat gondolatmenetével („Mi ez Erköltsi Oskolának szolgálai, arra fogunk törekedni, hogy a’ legfel-emelkedtebb Virtusoknak ki-ábrázolásával példájának követésére a’ maradékat-is unszaljuk.”), mind az élőkép látványelemeivel.

Az élőkép létrehozásában a leírás alapján 1806-ban tizenegy kolozsvári színész vett részt. Középpontjába Bánffy piedesztálra állított mellképe került, e köré rendezték az alakulat történelmi és mitológiai elemeit. A mellkép egyik oldalán így Astréa (a jog, az igazság istennője az aranykorban, a monda szerint ő maradt legtovább az emberek között) foglalt helyet egyik kezében mérőserpenyővel, másik kezében a mellképpel. A csoportosulás másik oldalán a haza címerére támaszkodó géniuszt láthatta a közönség, aki szabad kezével egy égő szívet ajánlott. Az oszlop körött továbbá a kilenc múzsa sorakozott fel. Az alakulat programszerűsége világos: a Bánffy mellképét körülvevő embercsoport – az igazságosság, a hazaszeretet, illetve a művészetpártolás szimbolikus figuráit felvonultatva – a gubernátor politikai, illetve mecénási erényeit dicsőítette a 19. század elejének kolozsvári színpadán.

1810-ben a gubernátor születésnapja adott alkalmat hasonló „Nagy Illumináció” megkomponálására, amely ezúttal az aznap esti színdarab után került bemutatásra. A hazafiság gondolata itt is központi helyet foglalt el, ezúttal mint a „Haza ... Isten Aszszonya”. Bánffy Györgyre mintha csak az élőkép egyetlen heraldikus eleme utalna (a Bánffyak címerállata, a griff révén), de az alakulat raffinált elrendezése révén a közepén álló istenasszony – miközben a griffnek a halhatatlanság italából tölt – minden más körötte álló szereplőt (például Ossiánt, a haza ellenségeit rabláncon, stb.) valójában elsősorban a

gubernátor személyére vonatkoztat. Akárcsak az 1806-os élőkép, ez a látványsor is, amely Bánffy „Hazafi”-ként jeleníti meg, a gubernátor hazaszeretét és művészetpártolását állítja programja középpontjába.

Az előadásnak az is egyik érdekessége volt, hogy a nézők aznap este gyakorlatilag két élőképet is láthattak a kolozsvári színpadon, a Bánffy tiszteletére bemutatott illuminációt megelőzően ugyanis Kotzebue *Az igazság jutalma* című darabja került bemutatásra, amely nemcsak a Kotzebue-ra oly jellemző családi záróképpel ér véget, hanem a dráma befejezése szövegszerűen is rögzíti egy élőkép előkészületeit, illetve annak a darab (fő)szereplői általi létrehozását. A Kotzebue-darab élőképében ugyancsak megjelenik egy istenasszony, a zárójelenetben ugyanis Julie Sendheim, a fiatal özvegy a rendezői utasítás értelmében egy piederstálon állva, illetve az igazság istenasszonyának öltözve! (reszketve) várakozik hazatérő szerelmére, Hellmuth-ra az igazság templománál. S miközben a fiatalokat a templom előtt a fiú szegény özvegy édesanyja egymáshoz vezeti, illetve mialatt a templom „Igazság”-felirata „Szerelem”-feliratra változik, az egyik Ámornak öltözött mellékszereplő – a megüresedett oszlopra felállva – virágkoszorút tart a szerelmesek feje fölé.

Ugyancsak Bánffy György névnapja szolgált apropóul annak az 1820. április 23-án bemutatott tablónak az esetében is (Vö. Példatár, 6. szám), amelyről a színlap csak annyit rögzített, hogy a kolozsvári társulat „világosítással” és a darabot követően egy szónoklattal tisztelt az ünnepelt előtt.

A tiszteletadás hasonló szándéka mutatkozik meg 1829-ben Jósika Jánosné gr. Csáky Rozália születésnapjának alkalmából, amikor a kolozsvári társulat 1829. december 17-én a *Habsburgi Ágnes* előadása előtt karénekkal és ún. „allegoria”-val köszöntötte a grófnőt (Vö. Példatár, 10. szám). A karének szövegét a színlap nem rögzítette, fennmaradt viszont az „allegoria” cselekménysorának rövid leírása. A Csáky Rozália tiszteletére bemutatott élőkép tulajdonképpen a jötevés apológiája, programja az ünnepelt közönség iránti elkötelezettségét a génusz, illetve az őt megáldó angyal mitológiai alakjai révén közvetíti.

Élőképeket azonban nem csak vagy nem elsősorban alkalmi köszöntésként (újév, névnap vagy születésnap alkalmával) láthatunk a 19. századi kolozsvári színpadon, hanem látványteremtésként, főleg a szórakoztatás vagy megdöbbentés szándékával az előadott darabot követően (esetleg a felvonások során vagy azok között). 1819. június 14-én Kotzebue *A fogoly* című darabját követően a kolozsvári színpadon három tabló is bemutatásra került. Leírásaik alapján (Vö. Példatár, 5. szám) mindegyik látványsort háromszor adták elő, mégpedig különböző pozíciókból; a tablók tartalmuknál fogva valószínűleg a közönség megdöbbentésére szolgáltak az est vígjátéka után, ugyanis a nézők mindhárom esetben az erőszak¹² színpadi megjelenítésével szembesültek.

Szintén az esti előadást követően mutattak be 1829. február 7-én élőképet Kolozsváron *Páris ítélete* címmel (Vö. Példatár, 9. szám). A színlap „Nagy pompás Mythologiai Ábrázolat”-ot ígér három szakaszban „s több Mozdulatokban”, illetve „Görög Tűz által világosítva”; a tabló Minerva, Juno, Vénus (a három istennő), illetve Párizs, Heléna és

¹² „1-ször (...) Cleopatra Octaviát gyermekével meg akarja ölni”, „2-szor (...) a’ Kék szakállu Vitéz Feleségét hajánál fogva hurtzolja”, „3-szor (...) Salamon a’ gyermeket ketté vágatni parantsolja” [kiemelés tőlem]

Ámor személyében a mitológia közismert történetének szereplőit vonultatja fel, akik a kolozsvári színpadon Páris követőivel egészülnek ki.

A vizsgált színlap a színpadi látványosságok kapcsán egy „nagy optikai tükör”-re is felhívja a figyelmet, amelyben a korabeli nézők az est főelőadása során (*Jetta a' szép tündér asszony, vagy: a' Farkas kut* címmel) további némaképeket láthattak, illetve némajátékok követhettek nyomon. Az optikai tükörben látható első élőkép Jetta¹³ és Ármin ölelkező kettőse volt, akik fölé Ámor tartott virágkoszorút, az utolsó élőképet a szereplők hálaadó tablója képezte „Nympháktól 's Geniusoktól körülvéve Fényes Világosítással”. Az est fődarabja által képviselt tündérajáték és az élőkép révén közvetített mitológiai történet mind szereplőik tekintetében (például a Jetta-Ármin páros a főjátékban vs. Párisz-Heléna párosa a tablóban), mind cselekményük vonatkozásában (a mesevilágot a műbeli világgal összekötő szerelmi történet Ámor közreműködésével) közel állnak egymáshoz, összekapcsolásuk ugyanazon előadás keretében tudatos látványtervezésre utal. A tabló így komplementer módon kapcsolódik a fődarabhoz.

A fődarab tematikai kiegészítésére szolgált az az élőképsor is, amellyel 1830-ban a kolozsvári színpadon egy Róma hanyatlását bemutató hősi tragédiát (Collin *Brutus*-át) zártak le (Vö. Példatár, 13. szám). A tabló mint „nagy Hisztoriai Kép” hat mozzanat révén érzékeltette azt a Titus Livius által is feljegyzett ókori mondát, amelyben a bátor katona, Marcus Curtius – a bátorság áldozataként – lovastól a Fórumot átszelő mélységbe vetette alá magát, hogy nemes tettével Rómát megmentse. A színpadi cselekvéssor a Föld megnyílásától, illetve a római polgárok megrémülésétől Marcus Curtius bátor önfeláldozásán keresztül az áldozatot elfogadó Föld megbékéléséig és ezt követően a rómaiak hálaadásáig terjedt.

Arra is találtunk példát, hogy élőképet a bemutatandó darabot megelőzően mutattak be. 1831. február 26-án a kolozsvári közönséget „egy nagy Mythologiai TABLEAU” hangolta rá a meghirdetett „jótékonyági” előadás alap gondolatára (Vö. Példatár, 14. szám): a színlap leírása alapján az élőkép Minerva alakja köré rendeződött, aki a bölcsesség istenasszonyaként glóriában jelent meg a színpadon. A tabló továbbá a kilenc műzsát vonultatta fel, akik a tudományok és művészetek megtestesítőiként hódoltak Minervának. Az élőkép aktuális üzenetére azon két magyar alakja hívta fel a publikum figyelmét, akik a magyar nemzet megszemélyesítőiként hálakoszorút nyújtottak át Minervának, ezáltal a tudományok és művészetek magyar pártolásában/virágzásában jelölve meg a tabló programját. A cselekvéssort két tánc zárta (egy magyar és az ún. abroncsos, ez utóbbit a műzsák táncolták el).

A színjátékok közben/során bemutatott élőképek különböző funkcióval rendelkeztek. Szolgálhattak idősúritésre s ezáltal összefoglalásra (Vö. Példatár, 17. szám: „*néma ábrázolatok által adódik-elő Richárd kisede kora*”), de a darab mondanivalóját hangsúlyozva létrejöhetnek a látványteremtés és ezáltal a mondanivaló képi elmélyítésének szándékával is (Vö. Példatár, 15. szám: „*Az álom látás' Tárgyai öt Tableauban*”).

¹³ A szép tündéraszony, Jetta története (voltaképpen Joseph Alois GLEICH *Jetta: die schöne Zauberin oder der Wolfsbrunn* című német regényének fordítása) az 1800 körüli olvasóközönség kedvelt „románszai” és olvasmányai közé tartozott. Vö. KULCSÁR Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Online: mek.oszk.hu/01600/01627/01627.rtf. Ezeknek a történeteknek Kulcsár szerint az a közös sajátossága, hogy bennük „Kegyetlen és érzelmes leányok képtelen és csodás kalandok után szerelmes hősük karjába dőlnek, vagy utánahalnak.”

Az 1833. július 20-án előadott *A' diadéma vagy: Angyalvár omladéka* című, a cseh Angyalvár legendáját felelevenítő színjáték második felvonása például „néma ábrázolatok által” foglalta össze a legendabeli Richárd gyermek- és ifjúkorának főbb eseményeit (Vö. Példatár, 17. szám): a megölt anyja mellett maradó gyermek Richárd és az angol Trisztán király találkozásától Richárd udvari nevelkedésén, majd a királylány, Albina iránti szerelmén keresztül egészen a két szerelmes szökéséig. A színlap 'néma ábrázolatok' kifejezése itt minden valószínűséggel nemcsak élő- vagy némaképekre, hanem az ezeket összekötő némajátéokra is vonatkozik, ami a fogalom többrétűsége, összetettsége mellett a korabeli színpadi jelenségek szétválaszthatatlanságát is jelzi.

Az 1832. február 4-én bemutatott *'Sigmund király' álma* öt tablóba foglalta a darabbeli átolmlátás lényegét (Vö. Példatár, 15. szám): az első élőkép Pannónia alakját idézi meg, aki Minervaként s az Igazság Istenasszonyával kézenfogva jelent meg Kolozsvár akkori színpadán. Miközben a két istennő az erény oszlopát vette közre, föléljük a haza géniusza tartotta a napot, az oszlop lábainál pedig a hatalmat jelképező oroszlán szendergett (a magyarság, igazság/osság, erény, hazafiság, hatalom szimbólumai). A második élőkép Mátyás király koronázását, a harmadik Zrínyi Miklós lóháton való kirohanását, a negyedik tabló pedig a trónuson ülő Mária Teréziát¹⁴ jelenítette meg. Ezt a víziósort zárta az ötödik élőkép, amely I. Ferenc képét glóriába vonva az uralkodó személyének Istentől való létét példázta, majd a sort a látomások össztablója zárta. A tablósor egyértelműen a nézők történelmi tudatának formálását is felvállalta, miközben – a magyar történelem kiemelt, illetve kiemelkedő szakaszait színpadi képekbe tömörítve – a jelent a múlttal, az aktuális fejedelem személyét a mitológiai Pannónia alakjával, illetve a magyar történelmi múltban gyökerező uralkodás gondolatát az igazságos uralkodó alakjával kötötte össze.¹⁵

Összegzés

A rendelkezésre álló források alapján feltűnő, hogy a 18–19. században az élőkép meghatározására rendkívül heterogén fogalomrendszert használtak. A korabeli forrásokon többek között a következő magyar nyelvű fogalmakkal találkozhatunk: néma ábrázolat, allegorikai képezet, néma képezet, kép, hisztoriai kép, álló kép, allegorikai ábrázolat, allegorikai képlet, példázolat, néma-mutatvány, némázat, néma kép.

A kolozsvári színlapokon olvasható élőkép-leírásokra túlnyomórészt a részletező magyarázás, illetve a nagyfokú plaszticitás jellemző. Az élőképek bemutatásának alkalmi egyrészt az újévhez, főúri és mecénási névnapokhoz, születésnapokhoz, hivatali beiktatásokhoz kapcsolódnak. A források az élőképet gyakorta illuminációnak is nevezik,

¹⁴ Ugyancsak Mária Terézia került annak az élőképeknek is a középpontjába, amelyet 1830-ban „*Mimisch, Plastisch, Declamatorisch, Comisch, Estvéli időtöltés 3 szakaszban*” nevezet alatt mutattak be Kolozsváron az est első programjaként (Vö. Példatár, 11. szám).

¹⁵ Az 1833. június 1-jei miskolci bemutató színlapja ugyancsak öt álomképet rögzít a következő eltérésekkel: „1-ső Kép. Magyar Ország Négy nagy Vizei, négy vízi Nimfák által elő mutatva. 2-dik Kép. Zrínyi Miklós ki rohanása Szigeth Várból, mely a 'fájdalmas' vissza emlékezés elevebb képzésére, úgy nevezett vértüzfénybe tűnik elő. 3-dik Kép. Corvinus Mátyás Koronázása. 4-dik Kép. Felső Mária Therezia a' Tronon ülve hív Magyarjai között. 5-dik Kép. Hazánk Atya, Felső I-ső Ferentz Királyunk Két Angyaltól koszorúzza.”

amelynek keretében elengedhetetlen az ünnepélyességet emelő és a pátoz fokozására szolgáló görögötűz. Az erdélyi színjátszás intézményesülési folyamatában az élőképek így a főúri színházak hagyományának polgári környezetben való továbbéléséről is tanúskodnak.

Másrészt a polgári színjátszás egész estét kitöltő színdarabjainak környezetében is találkozunk ún. ábrázolatokkal, azokat megelőzően, a darab során vagy akár annak befejezéseként. A bemutatást ebben az esetben többféle szándék indokolhatja: ráhangolás a darab mondanivalójára, látványteremtés a színjáték során, az est tematikai kiegészítése, stb. A kolozsvári élőképek a történelem, a mitológia, képzőművészet, a retorika, a zene és tánc elemeit ötvözve teremtették meg képi programjaikat, sokáig összekapcsolva ezzel a barokk és a felvilágosodás színjátszásának hagyományait Erdélyben.

*Példatár*¹⁶

1. Kolozsvár, 1803:

Ma Szombaton Januarius 1-ső Napján 1803. A' Nemzeti Játszó Társaság Igen szép szív illető Játékot fog elé adni A' Tekintetes Nemes Kolosvári Publikumnak 's a' Ditső Magyar Nemzetnek Tiszteletére. IV. Fel-Vonásban; Ezen nevezet alatt: A' HELYTELEN SZEMÉRME TESSÉG Irta Kotzebue.

A' Játékot bé-végzi egy Kar ének, és a' Mai nap méltóságához alkalmaztatott Illuminatio, melyel Kotsi Katitza mint Melpomene, és Ernyi Antónia mint Thalia a' Nagy Érdemü Publicumnak és a' Magyar Nemzetnek a' Háládatosság Oltárán áldoznak.

2. Kolozsvár, 1806:

A' mái örvendetes Napon, ugymint A' Fő Méltoságu Groff BÁNFFI GYÖRGY URNAK, Országunk' fő Kormányozójának Neve Napján [április 24.] a' játék színen elé-fordulo tisztelet tételnek le-írása.

A' Játékot kezdő Kar.

[versszöveg]

A' második Kar.

[versszöveg]

ORATZIO.

[prózaszöveg]

Az ILLUMINATZIO.

Egy Oszlopon áll a' Tisztelet Tárgyának jól el-talált mejj képe; mellette áll Astrea, egyik kezében tartván a' mérő Serpenyőt másikkal tartja a' képet. Másfelől áll a' Haza Geniussa a' Haza Tzimerére támaszkodva, egyik kezével

¹⁶ Kapcsos zárójelben az élőképekkel érintkező színpadi látványsorokat rögzítettük.

ajánl egy égő szívet, a' másikkal a' képet tartja. Az Oszlop körül seregelnék a' kilentz Mu'sák. Az Oszlopon ezen vers szemléltetik.

Édes dolog ugyan meg-halni Hazáért,
De édesb' oh még-is élni ő javáért.

3. Kolozsvár, 1810:

Ma, Szeredán, Decembernek 26-dik Napján 1810 A' Nemzeti Játszó Társaság Fog elé-adni Az Erdély Országi Nagy Fejedelemség' Fő Kormányozója' Méltóságos Báró Losontzi Gróf BÁNFFI GYÖRGY Ur ö Excellentziája Születése' Innepének méltó Tiszteletére Egy érzékenyítő szép Játékot V. Fel-vonásban, ezen nevezet alatt: AZ IGAZSÁG JUTALMA.

NB. A' Játék fog végeződni egy ezen alkalmatosságra készült Nagy Illuminátívóval, melyben-is a Haza mint egy Isten Aszszonya' közép pontban fog állani, jobb kezével tölti az Halhatatlanság italát egy Griffnek, bal kezében pedig a 'Békességet jelentő Pálma ágat tartya, lábai előtt vagyon le-borulva egy Hazafi, jobb felén áll Ossian, a' ki a' Hazának Bóldog igazgatása módját énekli, bal felől pedig a' Hazának Ellenségei mint meg-győzetett Rabok rettegve Állanak.

4. Kolozsvár, 1812:

Ma, Szombaton, Martius' 7dik napján 1812. A' NEMZETI JÁTSZÓ TÁRSASÁG fog elé-adni Egy ujj nagy Szomorú Játékot, V. Fel-vonásban ezen nevezet alatt. A' RANG és SZERELEM.

A' Játékban elé-forduló Változások.

A' 2-dik Felvonás, a' Hertzegné' Szobájában 4-dik Jelenésében változik Kertre, a' hol a' Fántásia egy ki-terjedett felleg kerületbe, Az álom az Éjj Királynéjának képében, és két meg-öletetteknek árnyék Lelkei egy Szomorú Mú'sikánál fognak meg-jelenni. Mikor ezek mind-el tűnnek, a' Játél-szin ismér Kertre változik.

5. Kolozsvár, 1819:

Ma Hétfőn Juniusnak 14-ik napján 1819. A' Némzeti Játszó Társaság által fog elő adodni A' FOGOLY. Vig Játék 2 Fel Vonásban Kotzebuetol.

EZT KÖVETI III. (:Tableaux:) vagy ÁBRÁZOLAT.

1-ször Octávia nevü Szomorú játékból azon jelenés mikor Cleopatra Octáviát gyermekével meg akarja ölni

2szor A' Kék Szakállu Vitéz nevü Nagy Operából azon jelenés mikor a' Kék szakállu Vitéz Feleségét hajánál fogva hurtzolja.

3 szor Salamon ítéllete mikor a' gyermeket ketté vágatni parantsolja.

NB. Mindenik külön háromszor különböző állásba mutatodik elé.

6. Kolozsvár, 1820:

Ma Vasárnap Aprilis 23-dik Napjan 1820 a' Nemzeti Játszó Társaság által fog elő adodni! Az Erdélyi Nagy Fejedelemség Kormányozója Méltóságos L. Báro LOSONTZI GROFF BÁNNFY GYÖRGY Úr Ö Excellentziája Uri Neve Napja Tiszteletére A' BOROSTYÁN KOSZORU vagy A' Törvények hatalma Érzékeny Játék 5 Fel Vonásban

Tiszteletünk tárgyához igyekeztünk a' Játék szini diszt el rendelni, ahoz valo világositással, és a' Játék végén adando Tableauval, a' hol a' Tisztelet oltaraira le teszi a' maga áldozattját Társaságunk egy rövid bé rekesztő beszédben.

7. Kolozsvár, 1826:

Hétfőn, Majus' 15dik napján 1826. A' Nemzeti Játékszínben előadatik A' BÚBÁJOS VADÁSZ. (DER FREYSCHÜTZE.) Nagy Opera 3 Felvonásban. A' Darabot eredetikeppen írta Kind Fridrik, a' Mu'sikáját Wéber Károly Maria, a' Saxoniai Udvar' Mu'sikamestere, fordította Páli Elek.

A' második Felvonásban előforduló kisebb és nagyobb Tüneményeket, 's különösön a' most készítettett Kigyón lovagló Ördögöt, a' sülyedő, repülő, 'tüzi Machinákat-is Színmester Simonfi Úr fogja igazgatni.

8. Kolozsvár, 1827:

Ma Kedden, Februarius' 31dik napján 1827. A' Nemzeti Játékszínben DITSÖSSÉGESEN URALKODÓ 1ső FERENTZ Királyunk Születése Napjának Meginneplésére fog előadodni: SÖREL ÁGNES. Nagy Énekes Játék (Opera) 3 Felvonásban – Mu'sikáját írta Gyrovetz.

A' Játék kezdete előtt ö Császári Királyi Felségének, leg kegyelmesebb Urunknak képe előtt énekelteni fog azon ismeretes Nép' Éneke Tartsd-meg Isten Királyunkat 's a' t.

9. Kolozsvár, 1829:

Ma Szombatonn, Februarius 7-dik napján 1829. NÉB MÁRIA különös hasznára a' Nemzeti Játékszínen elő adatik JETTA A' SZÉP TÜNDÉR ASSZONY, vagy: A' FARKAS KUT. Egy Vigsággal elegyített Újj Babonás Nagy Néző Játék 2 Felvonásban. Németből fordította Klein Herman Miskoltzon.

Elő fordul egy CSUDA ÁLLAT, mellynek torkából tűz szikrák jönnek – Egy ezen Játékra készültt NAGY OPTIKAI TÜKÖR, mellyben 1-ször látszik Jetta, és Armin Képe át ölelkezve, Amor felettek Virág koszorúkat tartván – 2-szor látszik egy sűrű Erdőben Armin Képe egy Farkastól meg fogattatva. – Továbbá Armin több Kigyóktól üldöztetvén, Jetta által meg szabadittatik – utóbb láttzik a' FARKAS KÚT, a' hol Jetta Farkassá változva, dühössen üldözi ragadományját; Végre az Egésznek hálaadó Gruppéja Nympháktól 's Geniusoktól körülvéve Fényes Világositással.

Ezt követi Egy Nagy pompás Mythológiai Ábrázolat (Tableau) Görög Tüz által világositva 3 Szakaszban, 's több Mozdulatokban. PÁRIS ITÉLETE.

Személyek. Minerva (Udvarhellyné). Juno (N. Mária). Vénus (É. Therésia). Amor (*). Heléna (Telepyné). Páris (Kőszeghy). Ennek Követői (Kubay, Szákfy, Váradi, Balogh).

10. Kolozsvár, 1829:

Ma Csötörtökön, December 17-dik napján 1829. A' Felsőéges Királyi Fő Kormány Szék' Nagy Méltóságú Elölülője' Branyitskai L. Báró JÓ'SIKA JÁNOS ÚR Ó Excellentája' Kedves élete Párjának Nagy Méltóságú Csillag Keresztes Dáma, és Császárné Aszszonyunk Ő Felsőégenek Udvari Dámája, született KERESZTSZEGI GROFF CSÁKY ROZÁLIA Úr Aszszony ó Excellentiájának Születése napja méltó tiszteletére A' Hazai Nemzeti Játék színen elő adatik: HABSBERG ÁGNES. Nagy Vitézi Néző Játék 4 Felvonásban.

A' Játék kezdetét meg előzi a' Tisztelet tárgyához alkalmaztatott Kar-ének, és Allegoria, melyben a' Jóltévőség' Géniussa egy Glóriában áldást hintvén a' Népre, egy Angyal által meg koszorúztatik.

11. Kolozsvár, 1830:

Ma Vasárnap Martius' 21-dik napján 1830. A' NEMZETI JÁTÉK SZÍNEEN előadatik. Egy Mimisch, Plastisch, Declamatorisch, Comisch, Estvéli időtöltés 3 Szakaszban, ezen nevezett alatt: AZ EGYBE KÖTTETÉS NÉLKÜL VALÓ EGYBE KÖTTETÉS. A' Bétsben nagy kedvet talált (Unzusammen haeugende Zusamm hang) szerént egybe szerkesztetve.

Első Szakasz. Nemzeti Nagy Tableau, mellyben Fels. Cs. Mária Therésia, 1742-dik Esztendőben Po'sonyban tartatott Ország Gyűlésében kised fiát hiv Magyarjainak bémutatja. A' Magyarok hűséget esküsznek, 's azonnal az Austriai Fels. Ház ellenségei ellen indulnak 's azt az egész Birodalomból kiűzik.

Második Szakasz. Egy Bravour Aria énekeltek (* Aszszonyság által) A' viz betse declamáltatik (Lendvay által) Egy Duetto énekeltek (* Aszszonyság, és * Ur által.)

Harmadik Szakasz. [szereposztás]

Ezen utolsó Scénát egy nagy Groupe fogja bérekesztenii Romai fénnnyel világositva.

Az egész Theátrum ki leszsz világositva.

12. Kolozsvár, 1830:

Ma Vasárnap, December' 5dik napján 1830. A' Nemzeti Szinjátszó Társaság által előadatik

TORDA HASADÉKA, vagy: Az elkésett Kintskeresők. Egészszén új Múlatságos Vig Játék, Tsal-Tüнемényekkel 4 Felvonásban, Írta egy jó érzésű Hazafi.

Tsal-Tüнемények:

Darius' Lelke *

A' Tordai híres Kéményseprő' Lelke *

13. Kolozsvár, 1830:

Ma Szombaton, December' 11dik napján 1830. A' Nemzeti Szinjátszó Társaság által KESZY JÓ'SEF' részére előadatik: BRUTUS, vagy RÓMA' SZABADSÁGÁNAK HANYATLÁSA. Egészsen új Remek Hístoriai Hősi Nagy Tragoedia 4 Felvonásban. Irta Collin.

A' Játékot követni fogja egy nagy Hístoriai Kép, (Tableau) melynek foglalttya

1ször: A' Föld' megnyílása, és abból tűz omlás – a' Polgárok' rémülése.

2ször: Jövendőlés.

3ször: Curcius' elszánása, Polgár társaitól való Bútsuvétele.

4szer: Curciusnak Lovával való belé-ugrása a' tűz-örvénybe.

5ször: Curciust a' méjjségbe elborította a' tűz-omlás, a' Polgárok elfedik ábrázattyokat.

6ször: Bézáródik a' Föld – 's a' Nép háláadást mutat.

14. Kolozsvár, 1831:

Ma Szombaton, Februarius' 26dik napján 1831. A' Nemzeti Szinjátszó Társaság által A' Theátrum' kivilágosításával Egy Nemes Cél' fele-rész jövedelmére előadatik: AZ ATYA, ÉS AZ Ő GYERMEKEI. Frantzia történet szerint kidolgozott Viigsággal és Tántzal elegy Remek Dráma 3 Felvonásban.

Ezt megelőzi egy nagy Mythologiai TABLEAU (KÉP), melybe Minerva egy Gloriába elő-tűnve, a' kilentz Mu'sák hódolnak; ú. m. a' Böltsesség Istenaszszonyának, a' tudományok ás nemes mesterségek; ezekért pedig örök háláúul, a' régi idők' példáját a' mostaniba személyesítvén, két háládatos Magyar, Minervának koszorút nyújt a' Nemzet képébe. Ezt követi egy Solo Magyar Tántz, mely után eltántzoltatik az úgy nevezett Abrontsos Tántz a' Mu'sák által.

15. Kolozsvár, 1832:

Szombaton, Böjt-elő Hava' 4-dik napján 1832. A' Nemzeti Játékszínen, Székely 'Su'Sánna, és Kováts Jó'Sef részekre előadatik 'SIGMOND KIRÁLY' ÁLMA, vagy A' Siklosi Leányok.

Egészsen Uj, nagy készületű Nemzeti Hős Történet 3 Szakaszban, Karénekekkel, Melodramával, Tántzokkal. Közelebbről nagy költséggel pesten szereztetett. Mu'sikáját írta Mu'sikamester Rozer.

Az álom látás' Tárgyai öt Tableauban:

1-ső: Pannonia, Minerva Istenaszszony' képébe, az Igasság' Istenaszszonyával kezen fogva, a' Virtus' Oszlopát tartják közből, fenn a' Haza' Geniusza tartya felettek a' Napot, alatt a' Hatalmat czimző Oroszlány szendereg. 2-dik: Mátyás Király' koronázása. 3-dik: Zrinyi' kirohanása lóháton. 4-dik: Felséges Mária Therézia a' Thronuson. 5-dik: Felséges Fejedelmünk Hazánk'

Tituszsza' képe Glorába, Isteni nagy lelkét példázó jelekkel szakaszonként előmutatva, végre egy szép egészség formálnak az álom látás' ezen felséges tárgyai.

Játék' rendébe hallatni fog egy Remek Vocal Quartett a' föld népe' imádsága Királya' életéért, több tisztelt érdemes Uri Hazafiak által.

16. Kolozsvár, 1833:

Szombaton Julius 13-kán 1833 A' Kassai Dal és Színészi Társaság által SZENTPÉTERY SIGMOND' részére előadatik: A' Bübájos Vadász (Der Freyschütze) Tüneményes nagy Dal-Játék 3 Felvonásban, Muzsikáját szerzette Veber M. Károly.

Tünemények, jelenések a' földön és levegőben. – A' láthatatlan lelkek' karja. A' játékhoz megkívántató ékesítéseket, ugymint Boszorkányok lángkerekű szekereit, egy nagy Kőszikla lerohanását, melynek helyébe víz omlás látszik, mi későbbben véressen tűnik elő, a' tüzet okádó sárkányos lovat, melyen Számiel bójön, több kisebb, nagyobb tüneményeket, most ezen alkalomra ujjonnan készített Simonfi György, a' Társaság' Színmestere.

17. Kolozsvár, 1833:

Szombaton Julius 20-kán 1833 A' Kassai Dal és Színészi Társaság által HETÉNYI JÓ'SEF részére előadatik: A' DIADÉMA vagy: ANGYALVÁR OMLADÉKA Andalgó néző játék 5 felvonásban szerzette Cunó.

A 2-dik felvonásban, néma ábrázolatok által adódik-elő Richárd kisdéd kora, midőn az Angol Király a' vadászaton találá véres annya mellett kit egy medve ölt-meg, Albina és Richárd nevedése a' Királyi udvarban – a' két ifjunak egymás eránti szerelmek, és Albinának Richárdal történt szökése.